شوناس و بوون لە ڕەگەزی ئەویتردا ... نیهاد جامی

وەستان لەسەر شوناس، گەڕانەوەیە بۆ پرسیار لەنووسین، کاتێک لەبارەی چییەتی نووسین دەوەستین، ئەو کاتە ئەوە تێکستێک نیە بەتەنیا ڕاماندەگرێت، بەڵکو کەی ئەزموونی نووسینی نووسەرێکە، دەیەوێت زمان بکاتە ماڵیک تیایدا لەبوونی مرۆییەوە بەرەو شوناس هەنگاو بنێت، ئەوە ژانری نووسین نیە دەمانوەستێنێت، بەڵکو ئەوە نووسینە چۆتە ناو ژانرێکەوە، لێرەوە باسکردن لەئەزموونی نووسینی ڕەگەزی بابەتێک نیە بۆ ستایشکردن، بەڵکو ئەویتری ژن لەکۆمەڵگادا جەستە و بوونی لەژێر هەڕەشەدایە، کەچی لەناو نووسیندا جەستە و بوون بەهاوبەشی بەشداری لەنووسینەوەی زمان دەکەن، ئەو تێگەیشتنە دەمانباتە ناو دنیای شیعری کەژاڵ نوری.
بوون یەکێکە لەکێشە گەوهەرییەکانی نێو نووسین، ئەوە بوونی مرۆڤە لەدەرەوەی شوناس، بۆیە زمان دەیەوێت شوناس لەناو نووسین دابمەزرێنێت، شوناسی خودگەرێتی وەک ژن و شوناسی بوونی ئەمە وەک نەتەوە، ئەوە دوو هەنگاوی دامەزراندنە کە نووسین لەڕێی شیعرەوە دەیەوێت بچێتە ناو بونیادەکانی شوناسەوە.

تێکستی رەیپ بەتەنیا شیعرێک نیە، کەنەستی ژنە، بەڵام کەنەستێک پێویستە ڕەگەزی بەرامبەرتیایدا تەریق بێتەوە، ئەو تێکستە ئاماژەیەکی ڕوونی تێنەگەیشتنی پیاوە لەویتری ژن، ئەوە پێدانی ماسۆشیەتە بە ژن، وێنەیەک کە خواستی پیاوی چەپێنراوە، تا ژن بەقوربانی ببینت و خۆشی وەک شادییەک وێنەی جەللاد بەجەستە ببەخشێت، ئەو چێژە ماسۆشیە بە لەزەت وەرگرتن لەتوندوتیژی و ئازار، وێنەیەکی شیعریی پڕ لەمانای ژنایەتی بەرجەستە دەکات، تا ئەو ساتەوەختە ئەو ڕەگەزە هێندە بە بوێرییەوە باسی لەو ساتە نەکردووە، کەژاڵ لەزمانێکی شیعقی بەرزدا ئەو بوێرییە دەدات بەزمان و دێتە ناو بابەتەکەوە کە خاوەنی شیعرێکی رەهەندی فەلسەفییە، تیایدا جەستە تەنیا ئایکۆنێکە، لێرەدا گەر پشت بەو سێ قۆناغە ئاماژەکارییەی زمانزانی ئەمریکی بێرس ببەستین، کە لەپال تیۆرەکەی سۆسێر وەک دوو بنەمای ئاماژەناسی لەسەر بنیاتنراوە، بەلام ئەمە لەسەر سۆسێر ناوەستین، هێندەی پشت دەبەستین بە بێرس، چونکە جەستە ئایکۆنێکە دەمانخاتە ناو تێکستەوە، چێژی خوێندنەوە و چێژی جەستە بەیەکدا دەچن، پەیوەندی نێوان ژن و سرووشت مێژووی سەرکوتکردنی

ئەو ڕەگەزە دەخولقێنێت، لێرەدا ئێمە دەکەوینە ئاراستەی دووەمی بێرسی کە ئاماژەی زمانەوانیە، ئەگەر جەستە ئایکۆنەکە بێت، ئەوا سەرکوتکردن ئاماژەیەکە، ئەوە سادیەتی کردەی سێکسی پیاو نیە، دەرگا لەسەر ئاماژە دادەخات، بەڵکو رێک ب□ پێچەوانەوە دەرگا بەسەر ئاماژە دەکاتەوە، تاوەکو بگەین بە سێگۆشە بێرسیەکە کە ڕەمزە، ڕەمزی ژنکوژی لەڕێگەی ئارەزوی وێرانکاری جەللادەوە، چیرۆکی ئەوانەی بۆ مەیلی نێرایەتی دەکوژرێن، ناوەکان وەک ئاماژەی ئەو مێژووە دەهێنرێنەوە، ئەوە گێڕانەوەی مێژووی پەلاماردانی ژنەکانە کە ل□ ئارەزووەو دەگۆردرێت بۆ سڕینەوە، پەیوەندی جەستەیی لە ئارەزوو دەمرێت و لەکوشتن زیندوو دەبێتەوە، کوشتن دەب□ت □□مز بۆ ئاماژەی توندوتیژی کە ئایکۆنەکەی جەستەیە.

تێکستەکە بەسەر سێ بەش پۆلین کراوە، بەشەکان وەک کڕنۆلۆژیای □وداو چیرۆکێک دەگێڕنەوەو شیعر دەکەن بە تێکستناسی، ئەو چەمکە ئاماژەناسیەی لە ژۆلیا کریستیڤا فێری بووین، تێکستناسی دنیای ناسینە، بۆ تێگەیشتن لەدەنگەکانی ناو زمان کە باختین بە ئیدیۆلۆژیم ناوی دەبرد، لێرەدا دەنگەکان یادەوەری شاعیر نین، یادەوەری ژنی کۆمەڵگایەکە، تێکست دەبێت □ووبەری ناسینی ژنی کورد، ئێمە لەناو تێکست بەتەنیا ژن ناناسین، تێکستناسی نهێنی مرۆڤ لەودیوی ئاماژە زمانەوانیەکان نیشان دەدات، ئەوە ناسینی پیاوە، ئەو ڕەگەزەی ئەویتری لەبوون خاڵی کردۆتەو□ و لەهەموو شوێنێک وەک ڕووبەری شەهوەت سەیری ژن دەکات، پەیوەندی ئەو دوانە بۆتە پەیوەندی و مەیلی نێرینە بۆ هەوەسەکانی لەبەردەم جەستەی مێینەدا.

زیندەوەرەکان وەک مرۆڤەکان ئاستی ڕەگەزی کۆیان دەکاتەوە، ئەوە پیاوبوون نیە، بەڵکو نێربوونە هەمان مەیلیان هەیە، ئەوی مێ وەک مێی زیندەوەرەکان یەک هەستیان هەیە کە قوربانین، ئەوەش لەهێرشی نێرەکان، شتێک نیە ناوی خۆشەویستی بێت، ئەوەی هەیە ڕقە لەنێری توندڕەوی زەبروزەنگی بونیادی عەقڵیەتێکی سادی.
لەدوابەشی تێکستدا ئەیکون جەستە دەباتە ناو دنیایەکیتر، ئەوە وەک مەنفیەکە بۆ سزادان، کە تەنیا بیرکردنەوە جیاواز نیە، تەنانەت زمانیش گۆڕانی بەسەردا دێت، ووشەکان دەمرن و جەستە دەبێتەوە زمان، جەستەی ژن دەبێتەوە ئاماژە، بەڵام ئاماژە تەنیا بۆ تێگەیشتنی ڕەگەزی خودە، بۆ ئەوەی دنیای تایبەت بەخۆیان درووست بکەن، لەرێگەی هەرسێ بەشەکەی تێکست هەمیشە لەبەیەکداچوونێکی بەردەوامی «ئەیکون/ ئاماژە/ ڕەمز» داین، لێرەدا مار وەک

ئاماژەیەک بە خواردن، سەینەوەی بوون و تەسلیمبوونە بە پەلامارەکانی پیاو، گەر مار لەوێنەی خەلیقەتدا ئاماژە بێت بە ئەهریمەن، ئەوا لەوێنەی دەروونشیکارییەکەدا مار وێنەی ئەندامی سێکسی نێرینە وەردەگرێت و خواردنیشی لەلایان ژنەوە سێکسە لەگەڵ پیاوێک کە پڕە لەهەستی خۆبەکەمزانین، بۆیە دەیەوێت کردەکە لەڕێی دەم ئەنجام بدرێت، چەندە ئەوە بەشێک بێت لەپەیوەندی سرووشتی، بەڵام بە مرۆڤی نەخۆش لادان لەو وێنەیە دەیگەیەنێتە سەر دۆخێکی دەروونی، ئەو ئاماژی مارە بە خۆی ئاماژەیە بە ڕەگەزی نێر، ڕەگەزێک هەمیشە پەلامار دەدات و بەزۆر سکی ژنەکان پڕ دەکات.
هەرسێ بەشی تێکستەکە ڕووبەرێک بۆ پەلاماردان دەخوڵقێنێت، مێژووی ژن وچیرۆکی لاقەکردنەکانی وابەستەی ناونیشانی تێکست دەکات، تێکست دەبێتە زانستێک بۆ تێگەیشتن لەو ساتەوەختە هەنووکەییەی تیای دەژین، کە درێژکراوەی یادەوەرییە.

ئەگەر لەئاستی فەردی شوناس لەژێر هەڕەشەی فەوتان بێت، ئەوا لەئاستی کۆمەڵگادا شوناس هەمان گرفتی هەیە، بۆیە گەر کێشەی شوناس لەئاستی فەرد کێشەی ڕەگەزی بێت، ئەوا لەئاستی کۆمەڵەی کێشەیەتی لەگەڵ گوتاری سیاسی، بۆیە پەیوەندی نێوان نیشتمان و کۆمەڵگا ونکردنی ئاستی شوناسە، چونکە مانایەک بە پیرۆزی نامێنێتەوە، ئیدی شتێک نامێنێت پێی بوترێت دوژمن، چونکە جەستەی کوردی دەبێتە جەستەیەکی دوانەیی لەنێوان دەست و دوژمندا، جەستەیەک دوالیزم لەخۆی کۆدەکاتەوە، شاعیرەکەمان وەک دەنگی تێکست ئەوە ناو دەبات بە «ئێستا باشور تەنیایە» ئەو ناونیشانە بە تێکستێکی شیعریی بانگەشەیەکی فراوانی گوتاری کوردبوون و تەنیابوونی بەشێکە لەنیشتمان، کە بەهۆی خیانەتی ئەکتەبەر تووشی ئەو تەنیاییە دێت، نیشتمان دەبێتە مەسیحێکی جەماوی سەر خاچ، لێرەدا کەرکوک وەک وێنەی باشور نیشتمانێکی تەنیایە و کەس بەلایدا نایەت، تەنانەت بەشەکانی تری نیشتمان تەنیایی نارەوێننەوە، ئەوە شکاندنی شکۆی نەتەوەیە، شکانێک برین وا لەشاعیر دەکات لەئاستی یاداشتکردنی ئەو ڕووداوە پەردە لەرووی کارەکتەرە سیاسییەکان هەلبداتەوە، ئەوەش هەندێکجار لەگوتاری شیعریبوون زمان دەباتە ئاستی نزمە من و شیعربوون دەگەڕێت بۆ ئاخاوتنی زارەکی، بەڵام دەشێت ئەوە گریمانەیەک بێت بۆ ساتی بێبەهاکردنی بوونی ئێمە، کە شیعر ناتوانێت بەدەنگ بێت و بەزمانێکی شاعیریانە دوا نیگای بەناو کەرکوک بگەیەنێت، بۆیە نیشتمان لەنێوان دەستەکان و دوژمنەکانی وەک یەک هەراج دەکرێت.

تەنیایی و مەرگ دوانەیەکن لەناو نووسیندا ئامادەبوونێکی پتەوی هەیە، ئەوە وا دەکات لەدوو ئاستدا بیبینین، لەئاستی فەردی مەرگی دایک دەبێتە خاڵێکی تاریک بۆ ژیان، گەڕانەوە بۆ دایک وەهەستکردن بەساتی ئارامی تەنیا ساتی لەناو ئەودا بووە، سەرەتای تێگەیشتنێکی ژنانەیە، دنیای دەرەوە ڕەگەزی بەرامبەر ناشیرینی کردووە، بۆیە پرسیارکردن لەمەرگ لەڕێگەی دایکەوە خەونبینینە بەژیانێک کە زادەی خەیاڵە، بۆیە تەکستی "هەر گلەیی بۆ لای تۆ دایکە" چونە دۆخێکی نەستیە، بەوا نەهێنانە بەو مەرگە "ئەڕۆم دایکم هەشتا لەدەرەوەیەو/ سەرمای ئەبەد/ هەر لەبیریشم نیە مردووە"

ئاستی دووەمی مەرگ، وابەستەی هەڕەشەی لەناوچوونی شوناسی نەتەوەیە، بۆیە لە تەکستی «مەرگی هەواش» لەناونیشانەوە ئەمە چاوەڕوانی مردنێکی لەسەر خۆین، لەبیماری نەخۆشخانەیەک دەچین، کە نایەڵن نەخۆشەکەمان چاک بێتەوە لەڕەوە جەستەی نەتەوە لەڕووبەڕێکی نیشتمان دەبێت بەجەستەی کە، شاعیر خودگەڕەتی خۆی دەداتە دەست زمان، زمانی تەکست زمانی ئەمەیە ، ئەمە لەناو برینەوە لەبەردەم پێتی سێدارە و مەرگی خۆماندایین، مرۆڤە قوربانیەکانی ناو نیشتیمان لەدەرەوەی یادەوەریدان، لەناو ئەستایەکدان کە ساتەوەختی ئامادەبوونە بۆ مەرگ، کە دەنگی ئەمە لەبەرامبەر ڕووداوەکان، چەمکێک نیە بۆ هەز، هەندەی هاوارێکە لەبەردەم تەنیایی قوربانی، زمان گوزارشت لەهەستی ناسیۆنالیستی دەکات، زمانێک چەندە دەیەوێت گوتاری کوردبوون بنووسێتەوە، سەرەنجام ئەو گوتارە لەیەکگرتوویەوە بەرەو لەکترازان دەچێت، ئەوە هەستە سادەکانی مرۆڤە دەیەوێت ئەو شوناسە بنووسێتەوە، ئەو لەکترازانە نەک بەتەنیا لەئاستی کەدەنگی گوتارێکی نەتەوەیی، بەڵکو لەئاستی خودگەڕەتی شاعیریش لەکترازاوە، ئەمە خێرا دەچینە سەر ڕەگە شوناسیەکەی، بەردەوام دەنگی ژنێک دەبیستین بەناو ڕووداوەکان تێدەپەڕێت، ژنێک لەبەردەم برینی نەتەوەدا، هاوار دەکات «کچی شەرعی دەربەندیخان نەبم» دەیەوێت سوتانی لەگەڵ سرووشت هاووەتا بکاتەوە کە شاخ بسووتێت ئەویش لەگەڵیدا گڕ بگرێت، ئەوەش یەکبوونێکی خودگەڕەتیە بە ساتی شۆڕش و قوربانی، لەوەندەی نەبینراودا زمان دەمانخاتە بەردەم ئەو راستیەی نەتەوە ناتوانێت کەدەنگی بنووسێتەوە، ئەوە زمانە لەڕێی شیعرەوە هاتووە، بەناو برینی یادەوەری شۆڕشەکان تێپەڕێت، لەڕێگەی کارێکترو شوێن پەیوەندی وەهەزێک بەخود ببەخشێت، ئەو هەستە ئەخلاقیە گوتاری کوردبوون لەناو شیعردا دەباتە ئاستێکی باڵا، کاتێک کە دەنگی وندەبێت، زمان دەنگی جەستە دەکات بە شوناسی خود.

زمان توانا نەستیەکانی لەناو شیعردا بەرجەستە دەکات و بارە

ڕەشەبا دەگوازێتەوە، لەو ساتەدا ئێمە تێدەگەین ئەو کۆدەنگیەی
تێکست لەسەرەتاوە دەیهێنێتە دواندن، کۆدەنگیەکی کوژراوە، لەسەر
تەرمی کوژراو.. ئەوە زمانە دەیەوێت هەلسێتەوە و شوناس بنیات
بنێتەوە، ئەو هەلسانەوەیە لەئەدەبیاتی ئێمەدا هەولێکە هەمیشە
شیعر لەئەستۆی خۆیناوە، ئەوەتا دلدار لە تێکستی «ئەی ڕەقیب»
دەیەوێت لەڕێی زمانەوە نەتەوە لەمەرگ رزگار بکات و کەس نەکەوێتە
بانگەشەی کورد مردووە، بەهەمان شێوە لای شێرکۆ بێکەس لەقەسیدەی
ئافات ئێمە رەگمان بۆ ناو دنیایەکی دوور دەبرێتەوە، بۆ ئەوەی
زمان دلنیامان بکات، رەگمان لەناو ئاگرەوە هاتووە بەئاسانی
نامرین.

کەژال نوری نەک بەتەنیا زیندوویی□تی بە نەتەوە دەبەخشێت، بەڵکو
دەیەوێت کۆمەکی تەواوی دەنگەکان بکات بۆ شۆڕش، بۆیە رێنوینی
مرۆڤەکان وگروپەکان دەکات بۆ شارەکان، لێرەدا لەپای هەموو ئەو
کارانە، جیاوازی کەژال لەگ□ل ل□و□دا دلدار لەوێدا دەردەکەوێت، ئەو
بەزمانی نەتەوە نادوێت، زمان دەباتەوە سەر ئاستی خود، ئەوە دەنگی
خودە نوێنەرایەتی دەنگی نەتەوە دەکات، ئەو خەریکی شۆڕشێکە لەناو
زماندا، بۆیە دەلێت «مەمکوژن» ئەگەر دلدار شاعیرێکە هەست بە مەرگ
دەکات، بۆیە دەلێت ئێمە زیندووین، بەلام ئەو ژنە شاعیرەمان دەبێت
ئەو بارە شەهیدە بداتە مێژوو بۆیە نایەوێت بکوژرێت، زمان
شەرمەزاریەکانمان دەباتەوە قەندیل و کەرکوک وشنگال، بەلام ئایا
زمان فریای ئەو هەموو شکست و برینە دەکەوێت؟ ئاخۆ شیعر لەتوانای
هەیە نوێنەرایەتی کۆبرین بکات؟
ئێمە تا بەناو زمانی تێکست قوڵ دەبینەوە، نەزیفی خوێن زیاتر
دەبێت، کێشەی سەرەکی شاعیرەکەشمان ئەوەیە بەناو ئەو هەموو برینە
تێدەپەرێت، کەچی توانای ئەوەشی نیە ئەو نەزیفی خوێنە ڕابگرێت،
ئەو ساتی نائومێدیە لەگوتاری نەتەوەیی بەهانا هاتنی ئەخلاقیە بۆ
نیشتمان، زمان لەبەردەم مەرگدا پەیوەست نیە بەشکستی گوتارێکی
سیاسیەوە، بەڵکو کۆی گوتارەکان جەستەی برینیان پێکھێناوە، لێرەدا
پەیوەندی برین و گۆرانی لەرێی دەنگی عەیشە شان و مۆسیقاکەی تارا
جاف بەتەنیا وەک کارەکتەر نەهاتونەتەوە، هێندەی شین و دواندنی
رۆحی کوردیە لەرێگەی ژنەکانەوە، لێرەدا زمان لەناوبرین ئەو
خەمناکیە دەخاتە ڕوو، کە چۆن پیاوەکان پەلاماردەدەن وشکست دێنن،
خیانەت دەکەن و دواتر دەبێتە بەشێک لەمێژووی ئێمە، ئەوا ژنەکانن
لەرێی مۆسیقا وگۆرانیە گێرانەوە دەبەنە ئاستی هونەریەوە.
کۆی برینەکان چەندە چڕیش ببنەوە، سەرەنجام کێشەکە لەبوونی ئەو
ئازارەیە کە شاعیر تیای دەژیێت، چونکە نوسین بەتەنیا بۆ نووسینی

شیعرێک نیە، هێندەی پرۆژەیەک بۆ نووسینەوەی برین، بۆیە کاتێک نازانێت مەرگی کۆڵبەر و مەرگی دایک کامەیان زووترە، ئەوە بۆ خۆی دەرکەوتنی ئەو دوو ئاستەی مەرگە لەناو ئەزموونی شیعری کەژاڵ نوری.

نیهاد جامی/ پۆڵەندا

چوار تیۆر دەربارەی چارەنووسی نێوان هزر و زار … کامۆ ئاراز ئەحمەد

بیرکردنەوە یەکێکە لەو چالاکییە هزریانەی کە تاک بە تاکی مرۆڤەکان لە ژیانی ڕۆژانەیاندا ه□زموونی دەکەن. جگە لەم فرە بەکارهێنانەی هزر، هێشتاکە هیچ پێناسەیەک نییە کە تاک بە تاکی توێژەران بە ئاسوودەیی قبوڵی بکەن، ئەمەش زۆر سەیرە، ئاخر بنواڕە کە بیرکردنەوە بەهایەکی بێ ئەندازە بایەخدارە بۆ پێناسەکردنی مرۆڤ و جیاکردنەوەی لە بوونەوەرانی تر، تەنانەت ڕێنیە دێکارت کێشەی بوون و نەبوونی مرۆڤی بە دەرئ□نجامی پرێمسی Cogito, ergo sum (بیردەکەمەوە، کەواتە هەم) چارەسەرکرد، کەچی ئێمەی س□پیەنس بە دێکارتیشەوە هێشتاکە ڕەزامەندیمان نییە بۆ پێناسەیەکی یەکگرتوو بۆ هزر. هزر دەکرێت وا پێناسە بکرێت کە بریتییە لە کۆمەڵە چالاکییەکی ئەقڵ، کە جودیث گرین لە کتێبەکەی Memory, Thinking and Language بەم شێوازە لیستی هەندێک لە چالاکییەکانمان بۆ ڕیز دەکات: داڵغە دان، ئاواتەکان، گریمانەکردنی فەلسەفیانە، هەبوونی بیروبۆچوون، شیکارکردنی کێشە، بڕیاردان، هتد. ئەمانە گشتیان جموجۆڵی هزریین لە مرۆڤدا.

هەرچۆنێک بێت هزر ڕێکخەری ‘زانین’ە لە مرۆڤدا و دواتریش خاسیەتە سایکۆلۆژییەکانی تری وەکو ئارێشە چارەسەرکردن و بڕیاردان. جێگەی ڕۆناهی خستنەسەرە کە ئەو پرسیارە بوروژێنین: زمان دەکەوێتە کوێی هزرەوە؟ یاخود هزر دەکەوێتە کوێی زمانەوە؟

زمانەوانی سویسرایی فێردیناند دێسێسور دەڵێت ‘بە بێ زمان، هزر

تەمەئەستێرەیەکی نادیار و ڕێکنەخراوە'. وەلێ، زمانەوانانی دیکە دەکرێت هاوڕانەبن و لە هەمان کەشتی دەسەسور هەمسەفەر نەبن، هەندێک لە زمانەوان تەواو پێچەوانەی ئەو لە زمان دەڕوانن و هزر بە سەرەکیتر و زمان بە دووەمی لە قەڵەم دەدەن؛ سەرەڕای ئەم ناکۆکیانە گومان لەوە نییە کە هزر و زمان پێکەوە بەندن، هەرچەندە بیروڕای زمانەوانان لەسەر چۆنیەتی بوونی ئەم دووانە دژبەیەکبن. کەچی لە بنەمادا ئەم دووانە بانێک و دووهەوان.

لقی سایکۆلینگویستیکس لە زانستی زمانەوانی کە تێکەڵەیەکە لە هەردوو دسپڵنی زانستی زمانەوانی و سایکۆلۆژیا دەکۆڵێتەوە لەوەی کە زمان و سایکۆلۆژیا لە کوێدا بە یەکدی دەگەن. بۆیە سایکۆلینگویستەکان گەلێ کونجکۆڵن بە توێژینەوە لە پردی نێوان هزر و زمان. وەلێ هێشتاکە توانستی ئەوەمان نییە پەیوەندی نێوان هزر و زمان بە تەواوی گرێدراوی سایکۆلینگویستیکس بکەین، چونکە گەر بڕوانین، وەک ڕۆژی ڕووناک بۆمان دەردەکەوێت بابەتەکە بەدەر لە زمانەوانی سایکۆلۆژیاش پەل دەهاوێژێت، بۆ وێنە بە توێژینەوە لە کلتوریش بەندە، یاخود کاتێک دەمانەوێت بکۆڵینەوە لەوەی چ بەشێکی فیزیکی مێشک بەرهەمهێنەری هزرە، لێرەدا بەدەر لە سایکۆلینگویستیکس خۆمان دەلکێنین بە نیورۆلینگویستیکسیشەوە، کە لقێکی زانستە دەکۆڵێتەوە لە پەیوەندی نێوان مێشک و زمان.

هەرچۆنێک بێت چوار دیدی سەرەکی هەیە کە دەکرێت مۆدێلی پەیوەندی هزر و زمان چۆن چۆنی بن:
١. LRH: ئەم سێ پیتە کە کورتکراوەی 'Language Relativity Hypothesis'ن بە زمانی کوردی واتە 'گریمانەی ڕێژەیی زمان'. ئەم دیدە بینینە بۆ هزر و زمان زۆرجار دەبەسترێتەوە بە زمانەوانی ئەنترۆپۆلۆژی 'ئێدوارد ساپیر'، بەڵام لە هەمانکاتیشدا زمانەوان 'بێنجامین لی وۆرف'یش دەستێکی باڵای لە گریمانەکردنیدا هەبووە بۆیە ئەم گریمانەیە زۆر جار بە گریمانەی ساپێر-وۆرف دەناسرێت. ئەم گریمانەیە لەسەر ئەو تەمایە دامەزراوە کە زمان دەبێتە هۆی دیاریکردنی هزر و پێرسپسیۆن (هەستپێکردن)، ئەوە بۆیەشە جیاوازی بەرچاو لە نێوان وشەگەل و ستراکتەری ڕێزمانیی زمانەکاندا دەبینین. ئەم دوو زمانەوانە هەردووکیان لێکۆڵینەوەیان کردووە لە زمانی ئەمەریکییە ڕەسەنەکان، کە دواتر لەڕێگەی توێژینەوەکانیانەوە باوەڕیان بەوە هات کە زمان دەبێتە هۆی دیاریکردن و کاریگەریخستنە سەر هزر. بۆ نموونە وۆرف پێماندەڵێت کە 'ئینویت'ەکان (کە گەلێکی ڕەسەنی کیشوەری ئەمەریکان' وشەی

جیاواز جیاواز بەکاردەهێنن بۆ بەفر، وەلێ هەر یەک لەو وشانە شتێکی جیاوازیان وەسف دەکرد دەربارەی، ئەمە لە کاتێکدا لە زمانی ئینگلیزی یەک وشە هەیە بۆ ’بەفر‘ بگەڕێتەوە، ئەویش بریتییە لە .’snow‘

ئەم گریمانەیە دەکرێت بە دووجۆری دیکەوە:

A. جۆری بەهێزی LRH : بە پێی ئەم جۆرەیان زمان دەبێتە هۆی دیاریکردن و میکانیزمی هزر.

B. جۆری لاوازی LRH: بە گوێرەی ئەم جۆرەشیان زمان کاریگەری دەخاتە سەر هزر.

هەرچەندە وۆرف و ساپیر توێژینەوەیان کرد و هەندێک ئاگیومێنتیان وەکو بەڵگە خستە بەردەست بەڵام ئەم گریمانەیە ڕەخنەی لێگیراوە. ڕاستە وۆرف لە لێکۆڵینەوەکانیدا ئەوەی خستە بەردەست کە ئینویتەکان چەندەها وشە بۆ بەفر بەکاردەهێنن بەڵام ئینگلیزی قسەکەرەکان تەنها یەک، وەلێ ئەو وا لێکیدایەوە کە قسەکەرە ئینگلیزییەکان و ئینویتەکان بە جیاواز جیهان دەبینن. زمانەوانە ڕەخنەگرەکان ئەم پرسەی وۆرفیان بە نادرووست لەقەڵەمدا، ئەوان دەڵێن ڕاستە کە چەند وشەیەک لە ئینویتدا بوونیان هەیە بۆ بەفر بەڵام ئەوە جیاوازی جیهان بینین دەرناخات، بەڵکو ئەوە بەهۆی جیاوازی ژینگەکەیانەوەیە، کە وایان لێدەکات چەند دەستەواژەیەک زیاتر دابهێنن تاوەکو باشتر خۆیان لەگەڵ ژینگەکەیاندا بگونجێنن.

۲. ئەم گریمانەیەشیان پێچەوانەی ئەوەی یەکەمە، ئەم گریمانەیەیان پێی وایە کە هزر زمان دیاریدەکات و کاریگەری دەخاتە سەر؛ ئەم ڕایەش پەیوەستە بە دەروونناسی سویسرایی ’ژان پیاژە‘. ئەو باوەڕی وەها بوو کە منداڵان بە کۆمەڵێک پرۆسەی گەشەسەندنی درکپێکردندا دەڕۆن (cognition)، وە لە هەر قۆناغێکی گەشەسەندنەکەدا توانایەکی درک پێکردنی دیاریکراو بەدەستدەهێنن و منداڵەکە سکێماکانی* نوێدەکاتەوە. لە بەر ئەم هۆکارەش، ئەو پێی وابوو کە هزر کاریگەری دخاتە سەر زمان نەک بە پێچەوانەوە، بە واتایەکی دیکە ئەو هزرەی کە منداڵەکە هەیەتی بنچینەییە بۆ شێوەدان بە زمان. پیاژێت ڕوونیکردەوە کە لە یەکێک لە قۆناغەکان، منداڵان وشە بەکاردەهێنن بەڵام واتاکنیان بەتاڵە. بۆیە پێی وابوو کە دەبێت منداڵان سەرەتا کۆمەڵێ چەمک و ئایدیایەک پەرەپێبدەن تاوەکو دواتر بە درووستی بدوێن. هەرچەندە پەیوەندییەکی بەرچاو هەیە لە نێوان درک پێکردن (cognition) و زمان بەڵام لە هەمان کاتتدا هەندێک لە توێژەران پەسەندی ڕاکانی پیاژێت ناکەن. بە نموونە لە کەیسی ’لاورا‘*

زمانەوانێک بە ئەنجامی ئەوە گەیشتبوو کە هەرچەندە لاورا ئاستی زیرەکیەکی (IQ) گەلێ کەمی هەیە و کێشەی زۆری لەگەڵ توانستە درکپێکردنییەکانیدا هەبوو کەچی لە تاسکە سەربەکێشە زمانەوانییەکاندا سەرکەوتنی بەدەستهێناوە. ئەمەش زەنگی ئەوەی لێدا کە زمان و هزر دوو چەمکی جیاوازن لە یەکتر.

□. دیدێکی دیکە بۆ ڕوانین لە چارەنووسی نێوان هزر و زمان ئەوەیە کە لەلایەن زمانەوانی ڕووسی ‘لێڤ ڤیگتۆسکیەوە’ پێشکەشکراوە. ئەو باوەڕی وەها بوو کە هزر و زمان پێبەستوون بە یەکدیەوە ‘interdependent’، ڤیگتۆسکی لەوە وردبۆوە کە لە قۆناغەکانی سەرەتای وەدەستهێنانی زمان لە منداڵدا، هزر و زمان لە ڕەگی جیا دێن و سەربەخۆن، ئەو لای وا بوو کە هزری منداڵان سەرەتا لەشێوەی وێنەی ئەقڵیدایە و بیریان نازارەکیانەیە ‘non-Verbal’، وەلێ لە تەمەنی دوو ساڵیەوە، هزر و زمانی منداڵان دەست دەکەن بە پشتبەستن بە یەکتری هەتاکو تەمەنی حەوت ساڵان، لەو قۆناغەدا هەر یەکێکیان زیاتر پشت بەوەی تر دەبەستێت. ئەم تیۆرەی ڤیگتۆسکی چەند پاڵپشتیەکی زانستیانەی هەیە، وەک ئەوەی زمان یارمەتی مر□ق د□دات بۆ پەرەپێدانی توانستە کۆگنتڤییەکانی. بەڵام گەورەترین کێشەی ئەم تیۆرە ئەوەیە کە گەلێ سەختە مێتۆدەکانی ڤیگتۆسکی پێوانە بکەین، بە هۆکاری ئەوەی ئەم تیۆرە ڕووەو تەمومژی هەنگاو دەنێ د□رbار□ی ئ□و□ی ئایا□ ئاوێتەبوونی ک□م□□□ایەتی ‘social interaction’* چۆن چۆنی کار دەکاتە سەر وەدەستهێنانی زمانی یەکەم First language acquisition.

□. ئەم ڕوانگەیەشیان وابەستەیە بە تێزی زمانەوانی ئەمەریکی نۆوام چۆمسکییەوە. هزر و زمان لەلایە چۆمسکی دوو چارەنووسی جیاوازیان هەیە و لە بنەماوە بەیەکدی بەند نین، بەڵکو خاوەنی دوو ناسنامە و بوونی جودان. تیۆری چۆمسکی وا لە ئەقڵی مر□ق د□□وانێ کە کۆمەڵە فاکەڵتی□کی مەعریفەیی هەیە، ئەم توانا مەعریفیانەش ڕەگێکی بایۆلۆژیانەیان هەیە. تێزەکەی چۆمسکی وەها بوو کە ئەم فاکەڵتیانە تەواو سەربەخۆن، بەڵام ئەوە نەبێ کە بەرامبەر بەیەکدی مات بن و لەگەڵ یەکدیدا کارلێک نەکەن. وە پێی وابوو کە کۆمەڵە ئەزموونێکی دیاریکراو، کاریگەری بەسەر فاکەڵتیەکی دیاریکراوەوە دەکەن، بە واتایەکی دیکە ئەو ئەزموونانەی کار لە فاکەڵتی زمان دەکەن مەرج نییە کار لە فاکەڵتی بیر بکەن. هەرچەندە تێزەکانی چۆمسکی لە کایەکانی زمانەوانیدا خۆی سەلماندووە و زمانەوانان بە بەردەوامی گوێی بۆ ڕادەگرن بەڵام لە با بەتی هزر و زماندا، زمانناسان تیۆریەکەی ڤیگتۆسکیان لەلا پەسندترە وەک لە هزری چۆمسکی بۆ

چارەنووسی هزر لەگەڵ زار.

کامە ئاراز ئەحمەد

-___________

پاشکۆ:

*سکێما (کۆ:سکێماتا) schema لە سایکۆلۆژی و زانستی درک پێکردن بریتییە لەو هزرەی یان ئەو کردارەی کە زانیارییەکان بە کەتەگۆری دەکات.

- لاورا، کە ئاستی IQ نزیکەی 40 بوو ئەم کتێبەی لەسەر نووسراوە بە توێژینەوە لەسەر توانا زمانەوانی و کۆگنتیڤییەکانی: https://mitpress.mit.edu/books/laura

*Social interaction theory ئاوێتە بوونی کۆمەڵایەتی بریتییە لە تیۆرەکەی لەڤ ڤیگتۆسکی.

*فاکەڵتی faculty لە زمانەوانیدا توانستێکی ئەقڵی، ئەپێستەمیکە، وە فاکەڵتی زمان language faculty یاخود language moduleیشی پێدەگووترێت، ستراکتەرێکی گریمانەبەکراوە لە ئەقڵ و سیستەمی کۆگنتڤی مرۆڤ.

دورگەی کیپرۆس Κύπρος (قوبرس) و هەندێ زانیاری … شاخەوان شۆڕش

گریکەکان (یۆنانیەکان) خۆیان بە قوبرس دەڵێن کیپرۆس، بۆیە منیش ئەو ناوەم پێ پەسندە و بەکاریدەهێنم. بەگشتی پێموایە خەڵکی وڵاتەکە چۆن ناوی وڵاتی خۆیان دەهێنن پێویستە ئەو ناوەش بە وڵاتەکەیان بەکاربهێندرێت.

باوکم (قادر شۆڕش) لە ساڵانی ١٩٤٣- ١٩٤٦ وەک سەربازی ئینگلیز لە دورگەی کیپرۆس بووە، ئەو سێ ساڵە کاریگەری یەکلاکەرەوەیان لسەر ژیان و داهاتووی ئەودا نواندووە. باوکم زۆر بەرز دەیڕوانیە خەڵکی

کیپرۆس، بە دەستپاکی و ساکاری ئەوان سەرسام بوو. خەباتی شۆڕشگێڕانەی ئەوان دژی دەسەڵاتی داگیرکەری ئینگلیز جێگەی گرنگی پێدان و سەرنجی ئەو بووە. گریکە کیپرۆسەکان هەستی ڕزگاریخوازیان بەو بەخشیووە و لەوانەوە فێری خەبات دژی داگیرکەران بوو. بۆیە هەمیشە ئارەزووی ئەوەم کردووە کە سەردانی ئەو دورگەیە بکەم و ببینم. خۆشبەختانە لە کۆتایی مانگی مایدا ئەو دەرفەتەمان بۆ ڕێککەوت. دیارە جیاوازییەکی زۆر لە نێوان ئەو دوو سەردەمەدا هەیە و گۆڕانکاری زۆر ڕوویانداوە.

ڕووبەری کیپرۆس ٩٢٥١ کیلۆمەتری دووجایە. ژمارەی دانیشتوانی کیپرۆس ٩٤٧٠٠٠ کەسە، سەدا ٧٥ گریکن، سەدا ١٠ ی تورکن (بە تورکە جێنیشکراوەکان) و سەدا ١٥ی سەر بە نەتەوەی دیکەن. تورکی کۆنی کیپرۆس پاشماوەی عوسمانییەکانن. بەنیازی چارەسەر و یەکگرتنەوە دوای ڕێککەوتنێک لە ساڵی ٢٠١٥ دا لە نێوان سەرانی هەردوو بەشدا، هەردوولا لەسەر ئەوە ڕێککەوتن کە پێکهاتەی دانیشتوانی دورگەکە ٧٨،٥ لەسەدای گریکە، ٢١،٥ لەسەدای تورکە.

کیپرۆس دورگەیەکی خنجیلانەیە و بەگردۆڵکە و چیا دەوڵەمەندە، کەنارەکانی درەوشاوە و ڕوون و سەرنجڕاکێشن. کیپرۆس پڕە لە داری جوانی جۆراو جۆر، ڕەزی زۆر کە ترێی جۆراوجۆر دەگرنە خۆیان، هەروەها پڕە لە گوڵ و پنچکی سەرنجڕاکێش و جوان. دارەکانی وەکو پالمە، زەیتون و پرتەقاڵ و لیمۆ و هەندێ داری دیکە (ناوەکانیان نازانم) زۆر دەکەونە بەرچاو. پنچک و دار تارکی سپی، پەنبە و سور لە زۆر ڕێگە و کەنار ڕێگەکاندا بە بەرزی جیاوازەوە دەبیندرێن. دەگوترێت ٥٥٠٠ ساڵ بەر لە ئێستا شەراب لە کیپرۆسدا بەرهەم هێندراوە. دورگەکە بە شوێنەواری سەردەمی رۆمەکان دەوڵەمەندە و لە چەندین شوێندا دەبیندرێن.

سەرەتای ژیانی مرۆڤ لە دورگەی کیپرۆسدا بۆ ٨٠٠٠ ساڵ پێش زاین دەگەڕێتەوە. لە ساڵی ١٢٠٠ی پێش زایندا گریکەکان لەوێ جێگیربووین و خۆبەڕێوەبەری شار بنچینەی دادەڕێژرێت. لە ماوەی ٧٠٩ تا ٣٣٣ ی پێش زاین لەلایەن ئاسوری، میسری و فارسەکانەوە داگیرکراوە. دوای ئەوە لەلایەن ئەسکەندەری گەورەوە خراوەتە سەر یۆنان. لە ٥٨ ی پێش زاین تاکو ٣٣٠ زاین هەرێمێکی سەر بە ئیمپراتۆری رۆم بووە. لە ساڵی ٤٥ ی زاین وەکو یەکەم هەرێمی رۆمەکان دینی کریستیانی (مەسیحییەت) لە خۆ دەگرێ. لە ساڵانی ٦٤٧ تا ٩٦٥ لەلایەن لەشکری عەرەبەکانەوە گەلێجار تاڵان دەکرێت. لە ساڵی ١٥٧١ دا لەلایەن تورکە عوسمانییەکانەوە داگیردەکرێت و تا ١٨٧٨ لەژێردەستی تورکاندا

دەمێنێتەوە. پاشان ئینگلیز داگیری دەکەن. لە ساڵی ١٩٢٣ دا لە ڕێکەوتنامەی لۆزاندا تورکیا دەستبەرداری هەموو داواکاریەکانی لەسەر کیپرۆس دەبێت (ئەو ڕێکەوتنەی بە زیانی کورد و ئەرمەن تەواو بوو و ناپاکیان لەکرا). بەمجۆرە کیپرۆس دەکەوێتە ژێردەستی دەسەڵاتی کۆلۆنیالستی ئینگلیز تاکو ڕزگاربوونی لە ساڵی ١٩٦٠دا. بەڵام بەداخەوە لە ٢٠ ژولای ١٩٧٤دا لەلایەن تورکیاوە سەرووی دوورگەکە داگیردەکرێت و ٣٧ لەسەدای خاکی دوورگەکە تا ئەمڕۆش لەژێر دەسەڵاتی داگیرکەری تورکیادایە. ئەو بەشە لەژێرناوی "کۆماری تورکی باکوری قوبرس" سەربەخۆیی ڕاگەیاندووە، بەڵام جگە لە تورکیا هیچ وڵاتێک دانی پێنانێت. لە لایەن یوئێنەوە هێڵێکی چەڕ بەپانتایی جیاوازەوە لە نێوان سنووری هەردوو لادا چاودێری دەکرێت.

مۆرکی داگیرکاری تورکە عوسمانیەکان بەسەر دوورگەکەوە دیارە، بەنموونە کەنیسا گەورەکەی نیکەسیا و فاماگۆستە هەردووکیان کراونەتە مزگەوت. عوسمانیەکان سەریان تێکداون و لە شوێنی تەمپلە کرستیانیەکەدا گومبەت و مینارەیان بە ئەندازیاریەکی هەژارانەوە دروست کردووە و کردوویانەتە مزگەوت. شێواندنێکی پێکەنیناویە کە کەم کارامەیی و بێشەرمی خۆسەپاندنی تورکەکان وێنە دەکات. کورد دەڵێن "سەر قەزی بن ئاڵۆز" بەڵام ئەوەیان "بن قەزی سەر ئاڵۆزە" لە ڕاستیدا. لە ژێرەوە کارامەیی ئارتیتێکتەری کۆنی ڕۆمەکان بە بیناکەوە دیارە و لە سەردا گومبەت و منارەیەکی ناشیاوی بەسەردا سەپێندراوە. کەنیساکەی فاماگۆستە لەبنچینەدا ناوی کەتدرال ساینت نیکۆلاسە دوای داگیرکاریەکە ناوی کراوەتە مزگەوتی لالە مستەفا پاشا، ئەو سەرلەشکرە تورکەی کە دوورگەکەی داگیر کردووە. ئەوەی نیکەسیا کراوەتە مزگەوتی سەلیمیە کە لە بنچینەدا ناوی کاتەدرال ساینت سۆفیایە.

دوای داگیرکردنی کیپرۆس لەلایەن تورکیاوە، ڕژێمی تورکیا هەوڵی گۆڕینی دیمۆگرافیای وڵاتەکەی داوە، تورکی لە تورکیاوە گواستەتەوە کیپرۆس و نیشتەجێی کردوون و ڕێگەزنامەی ئەوێی داونەتێ. ئەو پرۆسەیە ئێستاش بەردەوامە، بەجۆرێک تورکە کۆنەکانی کیپرۆس ئێستا کەمینەن و کێشە و ناکۆکیان لەگەڵ تورکە جێنیشکراوەکاندا هەیە. دەگوترێت لەوبەشە داگیرکراوەدا ئێستا ٣٥٠،٠٠٠ تورک هەن. تورکیا بەمجۆرە پێشێلی ماددەی ٤٩ ڕێککەوتننامەی ژێنیفی کردووە و دەکات. جگەلەوە ئێستا لە سایەی سیاسەتی ئەردۆگانەوە هەوڵی ئیسلامیزەکردنی خەڵکەکە دەدرێت، بۆ نموونە لە ڕێگەی کردنەوەی خوێندگەی قورئان و سەپاندنی پرەنسیپەکانی شەریعە. دەگوترێت تورکە کۆنەکان کێشەیان

لەگەڵ ئەو بە ئیسلامکردنەدا هەیە، بەڵام دژ بە سیاسەتی تورکیا بەدەسەڵاتن. ئەو سیاسەتە ئاتەریتاری و سەپێنەرەی تورکیا وایکرد کە تورکە کیپرۆسەکان لە ٢٢ ژانیوەری ٢٠١٨ دا بڕژێنە سەرشەقام و خۆپیشاندان دژی ئەو سیاسەتە بکەن.

باوکم کە لە ساڵەکانی ١٩٤٣ – ١٩٤٦ دا لە کیپرۆس بووە لە بیرەوەرییەکانیدا دەنوسێت " بەکاتی ٩ی سەرلەبەیانی گەیشتینە بەندەری شاری فامەگۆستە کە شارێکی دورگەی قوبرسە. شارێکی خنجیلانە و جوان بوو. هەستمان لە خەڵکەکەی ڕاگرت بە یۆنانی و تورکی قسەیان دەکرد. ئێمە لەناو خۆماندا گوتمان زۆرباشە لێرە تورک هەن کە سەر بە ئایینی خۆمانن و زۆریشمان تورکی دەزانین کەواتە پێکمان ناکەوێ لە شتکڕین و پێویستییر. بەڵام ڕاستییەکەی بەپێچەوانەوە بوو چونکە یۆنانییەکان لە هەموو ڕووێکەوە لە تورکەکان باشتربوون بە ئێمە"… پیشان دەنوسێت، "پۆلەکەی ئێمە کە ٣٥ کەس بوو ناردراین بۆ شاری کەرینیە (ئێستا تورکیا داگیریکردووە)، لە نزیک ئەو شارە لەگەل هەندێک سەربازی ئینگلیز بە ماوەی شەش مانگ ماینەوە… خەڵکی شارەکە هەموویان یۆنانی بوون تاک تاکەی تورک تێدا بوو"… دوای مانەوەمان بە شەش مانگ لە شاری کەرینیە گوسترایینەوە بۆ شاری مەرفۆ. شاری مەرفۆ دەکەوێتە رۆژئاوای نیکۆسیا (پایتەختی کیپرۆس) دوو کیلۆمەتر لە دەریاوە دوورە و دەکەوێتە کلکەی چیای کەرینیە… خەڵکەکەی هەمووی یۆنانی بوون ٥ تا ١٠ مال تورکی تێدا بوو"… هەروەها دەنوسێت "ئەوکاتە دورگەی قوبرس لە ژێر دەستی ئینگلیز دابوو کە لەلایەن فەرماندەیەکی سەربازی ئینگلیز بەڕێوە دەچوو، بۆیە یۆنانەکان خەباتیان دەکرد بۆ ڕزگاربوونیان لە چنگی ئینگلیز. میللەتی قوبرس کوردیان زۆر خۆش دەویست ڕێک بە پێچەوانەی تورکەکان. یۆنانەکان حەزیان بە دەستایەتیمان دەکرد، فەریان دەکردین کە گەڕاینەوە کوردستان خەبات بکەین بۆ خۆڕزگارکردنمان لە چنگی ئینگلیز و داگیرکەران"…. "هەمیشە هانیان دەداین کەوا بگەڕێینەوە کوردستان و بەشداری شۆڕشی کورد بکەین، پێیان دەگوتین، "ئێوەش وەک ئێمە ژێردەست و چەوساوەن". بەڵام تورکەکان بە پێچەوانەی ئەوان بوون، زۆربەیان سیخوڕی ئینگلیز بوون و دژی یۆنانەکان بوون، هیچ نیشتیمانپەروەری و مرۆقایەتیان پێوە دیار نەبوو، بەڵکو دژی هەموو جۆرە کارێکی مرۆقانە بوون، هەموو شتێکیان و کارێکیان لە پێناو پارە پەیداکردن بوو"…

دوای داگیرکردنی کیپرۆس لەلایەن تورکیاوە خەڵکە یۆنانەکە ڕادەکەن و شارەکانی کەرینیا، مەرفۆ و فامەگۆستا و شارەکانیتر جێدەهێلن،

ئێستا هەموو دانیشتوانی ئەو شارانە تورکن. دەگوترێ چەند سەد کەسێکی یۆنانی کیپرۆسی لەوێدا ماون کە قبووڵی چۆڵکردنی زێدی خۆیان نەکردووە. لەشاری لیمەسۆل لەو هوتێلەی لێی ماینەوە لەوی لە دوکانێکی هوتێلەکەدا کە ژنێک سەرپەرشتی دەکرد لەگەڵیدا کەوتینە گفتوگۆ، خۆشحاڵبوو کە زانی کوردم، هەرزوو گوتی: "ئێمە دوژمنمان هاوبەشە! بەداخەوە خراپترین دوژمنمان هەیە لە هەموو جیهاندا!" گوتی "من یەکێکم لە هەڵاتووەکانی ناوچەی کەرینیا کە بە منداڵی لەوێوە لەگەڵ دایکوباوکم رامکردووە. ئێمە خانوو و زەوی و زارمان هەبوو و دەوڵەمەند بووین بەڵام هەمووی داگیرکرا. لێرە وەکو پەنابەر بێ ماڵ و سامان ماینەوە. وڵاتمان ناڕەوا داگیرکرا. تورکیا بۆ وا دەکات!؟ ئەو هەموو خاکەی هەیە بۆ چاوی بڕیوەتە ئەو وڵاتە بچوکەی ئێمە! دوای ئەو هەموو ساڵە چارەسەرێک نییە! زۆر ناڕەوایە! بەداخەوە واهەست دەکەم ژیانی من فەوتا! راستە ئێستا ژیانمان باشە و خاوەنی خانووی خۆمم، بەڵام ئێمە وەکو ئەوە لە دڵەوە بریندارین!". دواتر گوتی "من لەگەڵ چارەسەری یەکگرتنەوەدام، هیوادارم ئەوە سەربگرێت".

ئێمە بەسەردان چوینە پایتەختی کیپرۆس کە شاری نیکۆسیایە لەوێدا پەڕینەوە بەشە داگیرکراوەکەی شارەکە کە هەموو دانیشتوانەکەی ئێستا تورکن. جوداییەکی زۆر لە نێوان بەشی خواروو و سەروو بەدی دەکرێت. بەشی خواروو کە لەلایەن کیپرۆسە گریکەکاندایە پێشکەوتنی بەرچاوی پێوەدیارە، هەرچی بەشە ژێردەستەکەیە بەو شیوەیە نییە، خانوو و شەقامەکان بێخزمەت و کۆن، وە دواکەوتوو دەکەوێتە بەرچاو. ئەو جوداییە بۆ خەڵکەکەشەوە دیارە لەبەری گریکەکاندا خەڵک ئازاد و گەشاوە و کراوەن، بەڵام لەبەشە ژێردەستەکەدا داخراوی دیارە و بەدی دەکرێت.

داگیرکردنی ئەفرین و بەرگری تورکە چەپەکان لە خەڵکی ئەفرین: کە شاری کوردانی ئەفرین لە رۆژئاوای کوردستاندا لەلایەن تورکیاوە داگیرکرا رۆژنامەیەکی تورکە چەپەکان بە ناوی "ئەفریکا" دژی داگیرکارییەکە وتارێکی دابەزاند و لەژێر سەردێڕەکەدا نوسی "داگیرکردنێکی دیکەی تورکیا"، بەراوردی داگیرکارییەکەی بە داگیکردنی کیپرۆس لە ساڵی ١٩٧٤دا کردبوو. ئەردۆگان وتارەکەی بە بێمەڵال و بێشەرم ناوبرد و هانی لایەنگرانیدا کاردانەوەی پێویست بەرامبەر بە ڕۆژنامەکە ئەنجام بەدەن. سەدان کەس لە تورکە ڕەگەزپەرستەکانی سەربە گورگە بۆرەکان کۆبوونەوە، ئاڵای تورکیا و کیپرۆسی باکوریان بەرزکردەوە و بەدروشمی ئەڵڵاهوئەکبەر چوونە

بەردەم ئۆفیسی ڕۆژنامەکە، بە بەرد و هەلکە و بتلی شوشە هێرشیان کردەسەر شوێنەکە. ناونیشانی ڕۆژنامەکەیان لە بچمی خانوەکەدا هەڵنا خوارەوە و هەندێ هەوڵیاندا بچنە ژوورەوە و بگەنە ستافی ڕۆژنامەکە. تورکیا هەڕەشەی دادگاییکردنی سەرنوسەری ڕۆژنامەکە شەنەر لەڤەنت و نوسەرەکە عەلی عوسمانی کرد. شەنەر لەڤەنت کە هەوڵی سوتاندن و کوشتنی درا، وە سەگەکی کوژرایان خستە بەردەرکی ماڵەکەی، وەڵامی تووندی ئەردۆگان و تورکیای لە وتارێکدا دایەوە و سیاسەتی تورکیای بە ئیمپریالیستی و عوسمانی نوێ ناوزەدکرد و نوسی: "جەنگە سەرسوڕمانە کە پیاوێکی ئەوها گەورە و دەسەڵاتدار لە ڕۆژنامەیەکی ئەوها بچوک دەترسێ"… هەروەها ئەوە دووپات دەکاتەوە کە "خەباتیان لە دژی سیاسەتی ئیسلامی فاشیستانەی ئەردۆگان بەردەوام دەبێت" و لە کۆتاییدا دەنوسێت "ئەمە لە گوتنی ڕاستیەکاندا هەر بەردەوام دەبین".
گەشتەمان تەنها بۆ هەفتەیەک بوو و کورت بوو، هیوادارم جارێکیتر بتوانم بچمەوە ئەوە و سەردانی شوێنەکانیتری ئەو دورگە جوان و مێژوو دەوڵەمەندە بکەم.

شاخەوان شۆڕش
2019-6-3

سەرچاوەکان:

1. Cyprus: https://en.wikipedia.org/wiki/Cyprus
2. Krogh, Dorte, Turen går til Cypern, Politikens rejsebøger, 2018
3. قادر شۆڕش، چل ساڵ خەبات و تێکۆشان، ٢٠٠١: http://kadirshorsh.com/Kadir%20Sh..A4.pdf

---

هونەری کاریکاتێر و

ئاستەنگەکان ... هەندرێن خۆشناو

کاریکاتێر سەرەڕای ئەوەی کە هونەرێکی شێوەکارییە، بە یەکێک لە کۆڵەگەکانی هونەری ڕۆژنامەوانی و ڕاگەیاندنی سەردەمیش دادەنرێت، چونکە زۆر بە سادە و سانایی و خێرایی و قووڵیی پەیامەکەی بەبێ کێشە و ئاڵۆزیی دەگەیەنێت. ئەم هونەرە چەندین هەنگاوی بەرچاو و فراوانی ناوە لەسەر ئاستی ناوخۆ، بەتایبەتی دوای راپەڕینی بەهاری 1991، و وەشاندنی چەندین رۆژنامە و هەفتەنامە و گۆڤار، بەتایبەتی گۆڤاری تایبەت بە رەخنە و کاریکاتێر، وەکو (سیخورمە) لە سلێمانی و (مەلامەشهور) لە هەولێر، دوای ئەوانیش (دەهۆڵ تایمز) و (تەنزوەنە) و (گەپ) لە هەولێر، مانگنامەی (بەدرخان)یش یەکەمین بڵاوکراوەی کوردی بوو کە پاشکۆیەک بە کاریکاتێر تەرخان بکات، هەندێک لە رۆژنامە و هەفتەنامەکانیش گۆشەی تایبەتیان بە کاریکاتێر تەرخانکرد، بە سوودوەرگرتن لەو ئازادییە رێژەییەی کە هاتەکایەوە، چەندین هونەرمەندی کاریکاتێریش ناویان دەرکرد، و هەندێکیان تا ئێستاش بەردەوامن و بوونەتە ناوێکی دیار لە بوارەکەدا.

بەداخەوە کە چاوەڕێی پەرەسەندن و بەرەوپێشوەچوونێک بەو هونەرە دەکرا، دوای تێپەڕبوونی چەندین ساڵ بەسەر راپەڕیندا، کەچی بە پێچەوانەوە هەر هەموو گۆڤارە کاریکاتێرییەکان داخران (بەهەر بیانوویەک بێت نەدەبوو داخرابان)، بایەخنەدانێکی بەرچاویش هەستی پێدەکرێت لەلایەن رۆژنامە و گۆڤارەکانەوە، جا چ بایەخنەدانێکی بە بەرنامە و ئاڕاستەکراو بێت، یان کەموکوڕیی و نا شارەزایی زۆرێک لە بەرپرسانی دەزگاکانی راگەیاندن و رۆژنامەوانییەوە بێت، ئەمانەش بوونەهۆی دوورخستنەوە و رەواندنەوەی هونەرمەندانی کاریکاتێریست لە بوارەکە و گەڕانیان بەدوای بژێوی ژیانیان، کە بەهۆی دەستڕەنگینی و بەهرەکانیانەوە بەدەستیان ناکەوێت، بەداخەوە لەگەڵ زۆریی بڵاوکراوەکان و دەزگاکانی راگەیاندندا، کە هەریەکەیان بەدەیان نووسەر و رۆژنامەنووس و پەیامنێریان تێدا دامەزراوە، کەچی کاریکاتێریستێک یان کارتۆنیستێکیان لەنێودا نییە!.

دەبوو ئێستا دوای تێپەڕبوونی 28 ساڵ بەسەر راپەڕیندا، هونەری کاریکاتێر پشکی شێری بەرکەوتبا لە رۆژنامەگەری کوردیدا، کەچی بە پێچەوانەوە نووسینێکی دوور و درێژی (کە زۆربەی خەڵکی نایخوێنێتەوە) بەزارکەر پشکی شێری هەیە لە رۆژنامەکاندا، لە کاتێکدا ئەگەر بزانین کە کاریکاتێر رۆڵێکی کاریگەری هەیە لە

راگەیاندنی رۆشنبیریدا، و پتەوکردنی کولتووری رۆشنفکریی، ئەرشیفکردنی رووداو و دیاردەکان، و تۆمارکردنی ترپەی شەقام و ڕای گشتی، و لە بەرئەوەی کاریکاتێر زۆرێک لە بارودۆخە ئاڵۆز و گەورەکان، سادە و سانا دەکاتەوە تا هەموو یان زۆرینەی بینەر و خوێنەر تێیبگەن، جا چ خوێندەوار و ڕۆشنبیر بن، چ سادە و نەخوێندەوار، ئەمەش دەبێتە هۆی پتەوکردنی هەستی ئینتیمابوون لەلای هاوڵاتیەوە. کاتێک کە بەردەوام خەمەکانی خۆی لە نێو تابلۆیەکی کاریکاتێردا دەبێنێت لە رووپەڕەی رۆژنامەکاندا.

لە زۆربەی وڵاتانی جیهان ئازادی ڕادەربڕین و چاپەمەنییەکان ئاستی بەرزبۆتەوە، لە هەندێک شوێن گەیشتۆتە ترۆپک، ئەمەش بۆتە هۆی ئەفراندن و بەرهەمهێنانی کاری ناوازە و زۆریی بەرهەمی کاریکاتێریستان، دەبێت کوردستانیش شانبەشانی وڵاتانی جیهانەوە هەنگاو بنێت، دەنا دوادەکەوێت، دواکەوتنیش لە زەرەر و زیان زیاتر هیچی لێ بەرهەم نایەت، جا چ بۆ گەل و میللەت بێت، چ بۆ حکومەت و دامودەزگاکانی.
کات زۆر درەنگە بۆ ئەوەی ڕۆژنامەگەریی کوردی دەزگاکانی خۆی بە ڕووی هونەرمەندانی کاریکاتێر و کارتۆن واڵابکاتەوە، و کار و بەرهەمەکانیان بە شێوەیەکی شایستە و گونجاو بڵاوبکاتەوە و ئازادی کارکردنیان بۆ فەراهەم بکات، و پاداشتێکی شایستە بە بەرهەمەکانیان خەرج بکرێت، تا هونەرمەندان هەست بە بایەخدان بە کار و بەرهەمەکانیان بکەن، کە کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر هەست و ناخیان لەڕووی مادی و مەعنەویەوە.
•

گریمانەی کوژرانی محمد لەقورئاندا … مەحمود عەبدوڵا

وەک دەزاندرێت پەیامبەری ئیسلام بە نەخۆشی مردووە، وەک عائیشە دەیگێڕێتەوە لە کاتی نەخۆشییەکەدا وتویەتی: ئێستاش ئازاری ئەو ژەهرە لەگیانمدایە،واتا ئەو گۆشتە ژەهراوییەی کە لەلایەن ژنێکی جولەکە درایە محمد. کاتێک محمد لەوژنە دەپرسێت کە بۆچی ئەوکارەی

کردووە ؟ ژنەکە دەڵێت: ئەگەر پێغەمبەربیت ئەوا گۆشتەکە ناخۆیت و نامریت، ئەگەر درۆشت کردبێت ئەوا لەدەست تۆ ڕزگارمان دەبێت! بەڵام وەک دەزاندرێت محمد بەکاریگەری ئەو ژەهرە مردووە ، بە پێی ئەوەی لە سەرەمەرگدا وتویەتی کاریگەری ئەو گۆشتە ژەهراویە لەگیانمدایە. بە پێی چیرۆکەکانی ژیانی محمد خودا لەمناڵییەوە محمدی هەڵبژاردووە تاکو دوا پەیامی خۆی بە مرۆق بنێرێت ،دوجاریش سنگی هەڵدەدراوەو و دڵی پاک کراوەتەوە،ئەوەی کە دوجار سنگی هەڵدەدرابێت وەک معروف ڕەسافی دەڵێت واتای ئەوەیە کە نەشتەرگەری یەکەم سەرکەوتو نەبووە.

بەهەر حاڵ محمد کە پێش بینی ڕوداوگەلێکی چواردە سەدەی دواتری کردوە چۆن نەیزانیوە کە ئەو گۆشتە ژەهراوییە؟ تەنانەت یەکێ لە هاوەڵانیشی دوای خواردنی دەمرێت ئەوە ئەگەرێکی بەهێزە کە بەکارییگەری ژەهرەکە مردبێت،لەکاتێکدا پەیامبەری خودایە!
بەڵام ئەوەی لەم بابەتەدا دەمەوێت بەکورتی ئاماژەی پێبدەم بونی ئەگەری کوژرانی محمدە. لە سورەتی ال عمران” وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ ۚ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ وَمَن يَنقَلِبْ عَلَىٰ عَقِبَيْهِ فَلَن يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا ۗ وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ” (144)
محمد پێشبینی ئەوەی کردووە کە ڕەنگە بکوژرێت،بۆیە ئایەتێکی نوسیوە تا ئەگەرهات و کوژرا شوێنکەوتوانی نەگەڕێنەوە سەر نەریتی جاهیلی.کێشە کە ئەوەیە کە خودایەک کەسێکی هەڵبژاردبێت ناکرێت ئەو کەسە لەکاتێکدا بمرێت کە بەرنامەکەی تەواو نەبووە و ناکرێت خودا کار بە ئەگەربکات. چونکە لەلایەک دواین پەیامبەرە و،لەلایەکیتر ئەگەر بمرێت لەپێش ڕاگەیاندنی تەواوی بەرنامەکە ئەوا کارەکە نیوەچڵ دەبێت! بەڵام دەبینین خودا ئاگاداری ئەوەنییە،نازانێت ئاخۆ بەباوەڕان دەیکوژن یان نا ! ئەوەش ئەو گومانە دروست دەکات کە محمد خۆی قورئانی نوسیوە. بۆیە محمد نازانێت ئاخۆ دەتوانێ پەیامەکەی بەتەواوی بگەیەنێت یان لە نیوەی ڕێگا دەیکوژن. چونکە محمد زۆر خەمی یەکێتی عەرەبیەتی،وەک ئەگەرێک ئەوە بەگوێی لایەنگرانی دا ئەدات و دەڵێت”ئەگەر هاتو کوژرام هەڵبازەکەم بەرمەدەن”و ئایدیۆلۆژیاکەم سەربخەن.

مەحمود عەبدوڵا